

ІНСТИТУТ ФІЛОСОФІЇ ІМЕНІ Г. С. СКОВОРОДИ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ

ХАЛАЙ ІННА ОЛЕГІВНА

УДК 008.2(043)+[113/119]:167/168

**АНТРОПОКОСМІЗМ У ПРОБЛЕМНОМУ ПОЛІ
ФІЛОСОФІЇ ТА МЕТОДОЛОГІЇ НАУКИ**

Спеціальність 09.00.09 – філософія науки

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Київ – 2015

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі філософії Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник:

кандидат філософських наук, доцент
Рупташ Ольга Василівна,
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича.

Офіційні опоненти:

доктор філософських наук, професор
Онопрієнко Валентин Іванович,
головний науковий співробітник
Центру досліджень науково-технічного
потенціалу та історії науки
імені Г. М. Доброва НАН України;

кандидат філософських наук, доцент
Деркач Вадим Леонтійович,
Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана
МОН України.

Захист відбудеться *29 січня 2016 року о 14 год.* на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.161.01 в Інституті філософії імені Г. С. Сковороди НАН України за адресою: 01001, м. Київ, вул. Трьохсвятительська, 4.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України за адресою: 01001, м. Київ, вул. Трьохсвятительська, 4.

Автореферат розісланий *“18” грудня 2015 р.*

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради,
доктор філософських наук

Т. В. Гардашук

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дисертаційного дослідження зумовлена масштабними трансформаціями як у соціокультурному просторі, так і в науково-технічній сфері, в межах яких питання про переосмислення взаємовідношення людини й Усесвіту постає в новому ракурсі. Нині, коли людина підійшла до межі перетворення на постлюдину, а поширення технократичного підходу до людини як інженерного об'єкта ставить під загрозу існування ідентичності людини та визначення людяності, антропокосмічна проблематика починає посідати авангардну позицію не лише в розмаїтті сучасних філософських дискурсів, а й у царині новітньої науки.

Антропокосмізм як світоглядно-філософський концепт містить у собі потенціал для досягнення консенсусу, гармонії між людиною, соціумом та космосом, що можливо лише за умови визнання їхньої рівнозначності, паритетності й органічної єдності. Встановлення гармонійного балансу у стосунках людини і світу було й залишається предметом одвічного пошуку численних наукових, філософських, релігійних та езотеричних учень.

Бурхливого розвитку й водночас ґрунтовного теоретичного оформлення антропокосмізм набув наприкінці XIX – початку XX століть. У його інтегральній сутності були сконцентровані філософські, релігійні, художньо-естетичні та науково-дослідницькі концепції. Головною заслугою плеяди творців наукової гілки космізму можна вважати глибинну рефлексію над космопланетарною сутністю людини, виявлення її сумірності з природними та космічними процесами. Основною метою теоретичних роздумів, емпіричних пошуків, методологічних розробок і сміливих інноваційних гіпотез стало обґрунтування людино-космічної спорідненості та комплементарності, що для тогочасної науки було ознакою кардинальних змін у ціннісних настановах наукового пізнання. Потужний потенціал креативних ідей мислителів цього напрямку донині слугує підставою для прогнозування майбутнього розвитку у філософській і науковій царинах.

Варто зазначити, що в історії світової думки відомо чимало проектів актуалізації антропокосмічних ідей у науковому знанні. Проте прагнення досягти рівноваги, взаємоузгодженості між цілями і настановами антропої діяльності та космічними законами

й досі не втрачає своєї значущості й актуальності. Представники сучасної культурної та наукової спільнот все частіше виголошують потребу в заміні антропоцентристського стилю мислення на мислення антропокосмічного масштабу, переорієнтації нового типу наукової раціональності, відповідно – засад і цілей наукового пізнання, спрямовуючи їх у бік людино-космічної єдності та ефективного розв'язку глобальних проблем цивілізації XXI століття. До цього також спонукають новітні досягнення в астрофізиці, дослідження Сонячної системи та освоєння космічного простору (наприклад, висадка космічних апаратів на Марсі та Кометі Чурюмова-Герасименко).

Антропокосмічна тематика посіла чільне місце в сучасній науці, характерна риса якої – нова модель суб'єкт-об'єктних стосунків, а також зміна еталонів, критеріїв і норм наукового пізнання. Інтенсифікація тенденції до продукування «людиномірного знання» й активізація процесу, так би мовити, космізації науки висвітлюють глибинний смисл залученості людини (мікросистеми) у космічний простір (макросистему). Саме тепер, у контексті концепцій глобального еволюціонізму та теорії складних систем, здатних до саморозвитку та самоорганізації (синергетики), антропокосмізм спроможний повноцінно розкрити свій евристичний, когнітивний і методологічний потенціал.

Орієнтація на розкриття людино-космічної когерентності корелює з актуалізацією ціннісно-сміслових вимірів у сучасній науковій картині світу і перспективами гуманізації та гуманітаризації науки, спрямованих на пошук виходу людини і соціуму зі стану екзистенційної кризи. Асиміляція наукою антропокосмічного принципу може стати також чинником інтеграції методологічних підходів природничих і гуманітарних наук, що наразі є однією з нагальних проблем філософії та методології науки.

Зв'язок роботи з науковими темами, програмами, планами. Тема дисертаційного дослідження затверджена вченою радою Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Вона пов'язана з кафедральною науково-дослідною темою “Гуманітарно-наукова парадигма знання в контексті філософсько-методологічного дискурсу” (номер державної реєстрації 0110U000284).

Стан опрацювання проблеми. Новий сплеск уваги до антропокосмічної проблематики на межі тисячоліть зумовлений не лише зростанням цивілізаційних проблем. Людино-космічна сумірність стає смисловим осердям як природничо-наукових, так і гуманітарних пошуків та орієнтацій. Це підтверджується численними розробками й дослідженнями, які висвітлюють *світоглядно-філософські аспекти антропокосмізму* (В. Єремеев, Д. Зайцев, В. Сагатовський, Н. Турпак), *розвиток антропокосмічних ідей у традиційних культурах та культурах донаукового періоду* (А. Анопрієнко, Г. Афонасіна, В. Бакіна, П. Гайдєнко, Й. Гейзинга, Е. Григор'єва, А. Гуревич, С. Джура, М. Еліаде, Л. Жмудь, Е. Касієр, К. Леві-Брюль, К. Леві-Строс, О. Лосєв, Д. Панченко, Р. Тарнас, Г. Франкфорт, В. Флорєнська, Е. Фром, К. Хайрулін, А. Чанишев, К. Юнг), *антропокосмічні погляди в контексті порівняння східної філософської та західної наукової традиції* (А. Адамкова, С. Вовк, В. Ємельянов, Ф. Капра, С. Капранов, В. Лисєнко, В. Самохвалова, А. Суріна, Г. Ткаченко, Є. Торчинов, В. Чітїк).

Гносеологічні аспекти антропокосмізму окреслені у працях Н. Автономової, А. Асімова, Г. Бейтсона, Б. Кузнєцова, Г. Кулагіної, Л. Максимєнко, О. Мамчур, С. Мимохода, О. Огурцова, А. Турсунова, Г. Фолмера, М. Фуко та ін.

Підвищена увага сучасної науки до проблеми людської свідомості і розкриття її нових граней актуалізує зацікавлення у виявленні *космічних вимірів свідомості*, які досліджувались у працях С. Грофа, В. Казютинського, Е. Ласло, Л. Максимєнко, К. Юнга та ін.

Специфіку концептуального каркасу антропокосмізму як напрямку культури XIX-XX ст. досліджували М. Гаврюшин, Ф. Гіренєк, Р. Карпінська, Т. Лєшкевич, В. Мєпельман, А. Мосєковченко, М. Ніколаєнєко, С. Нєретіна, К. Томілін, С. Останіна та ін.

Гуманістичні цінності в контексті антропокосмічної перспективи визначали П. Андрєєва, О. Базалук, Г. Барсуєков, М. Братєрська-Дронь, Ф. Варєла, С. Грабовський, І. Григорків, В. Запорожан, П. Дулін, М. Зелєнєцова, В. Крисачєнєко,

У. Матурана, М. Моїсеєв, Л. Осадча, Д. Солон, А. Швейцер, П. Флоренський та ін.

Аналіз антропокосмічних потенцій у некласичній філософії та науці представлено працями А. Айнштайна, В. Вернадського, В. Гайзенберга, Л. Качалова, М. Ожевана, М. Страхова, П. Тейяра де Шардена, А. Уолеса, М. Холодного, К. Цюлковського та ін.

Евристичний потенціал антропокосмізму розкривали М. Булатов, Г. Гаврюшин, В. Загороднюк, В. Карпенко, Т. Лешкевич, А. Московченко, А. Назаретян, Л. Солонько, М. Талбот, М. Томпсон, Т. Урсул, С. Харламов, В. Штанько, В. Шубін, І. Цехмістро та ін.

Антропокосмізм на перетині наукового і позанаукового знання став об'єктом досліджень І. Барбура, К. Вілбера, В. Визгіна, П. Гуревича, П. Девіса, С. Дороніна, Г. Железняка, В. Кабріна, В. Капітона, В. Лекторського, О. Нестерука, Т. Оболевіч, А. Пікока, М. Полані, К. Сагана, О. Рупташ, А. Турсунова, Л. Фесенкової, М. Хагемайстера, С. Хокінга, Н. Шлемової та ін.

Роль антропокосмізму у процесі інтеграції природничих і гуманітарних наук аналізували І. Андреев, Т. Андреева, О. Внутськіх, В. Казначеев, М. Кисельов, Д. Кошлаков, Є. Спірін, О. Степанищев, А. Чантурія та ін.

Антропокосмізм крізь призму еволюційно-синергетичної парадигми розглядали В. Аршинов, С. Вовк, В. Войцехович, О. Князева, С. Курдюмов, І. Пригожин, І. Стенгерс та ін.

Методологічні засади антропокосмізму розроблені у працях Т. Берзіної, В. Кізіми, Е. Кочетова, О. Койре, В. Лук'янця, М. Марчука, Л. Мінасян, Л. Микешиної, Н. Моїсеєва, А. Павленка, М. Плотнікова, К. Попера, З. Сокулер, В. Стьопіна та ін.

Критично осмислювали актуалізацію антропокосмізму в науці Г. Заварзін, В. Кутирьов, В. Мапельман, Ж. Дельоз та ін.

Особливої уваги заслуговують класики європейської та української філософської думки, у глибинних переконаннях яких виявляються ідеї, суголосні антропокосмізму (Аристотель, Л. да Вінчі, А. Вайтхед, Г. Гегель, Г. Ляйбніц, Дж. Локк, Н. Мальбранш, Б. Паскаль, Платон, Г. Сковорода, Сократ, Г. Фехнер, Ф. Шеллінг, П. Юркевич та ін.).

Мета дисертаційного дослідження полягає в обґрунтуванні методологічної ролі антропокосмізму в науці та окресленні горизонтів його концептуальних можливостей.

Поставлена мета передбачає розв'язання таких дослідницьких **завдань**:

- розкрити зміст концепту антропокосмізму і проаналізувати його основні смислові вияви в історико-культурному, філософському та науковому контекстах;

- з'ясувати причини недооцінки класичною наукою антропокосмічних уявлень;

- окреслити особливості та засади неklasичної науки, як передумови для утвердження і розвитку низки концептуальних модифікацій антропокосмізму;

- виявити ціннісні настанови антропокосмізму і визначити їхню рецепцію в сучасній аксіосфері науки,

- висвітлити можливості й обмеження антропотеокосмічного союзу, враховуючи сучасні тенденції до поєднання наукового та позанаукового знання;

- обґрунтувати методологічну роль антропокосмізму у процесах інтеграції природничого і гуманітарного знання.

Методи дослідження. У дисертаційній роботі використано як філософські, загальнонаукові (аналіз, синтез, індукція, дедукція, аналогія, моделювання тощо) та спеціально-наукові методи та підходи. Зокрема, компаративістський підхід дозволив дослідити паралелі між антропокосмічними ідеями в різні історико-філософські та історико-наукові періоди, виявити відмінності чи співзвучність між ними в синхронічному та діахронічному зрізах. Метод історичної реконструкції використано з метою дослідити наявність антропокосмічних уявлень у донауковому та класичному періоді розвитку наукового знання. Діалектичний підхід дає можливість зрозуміти процес асиміляції антропокосмічних ідей у науковому пізнанні: від їхньої органічної залученості до картини світу античності, через суперечливу оцінку в класичній науці до втілення у знятому вигляді в постнекласичних наукових моделях; а також осмислити соціокультурні передумови, які мали позитивний чи негативний вплив на розвиток антропокосмізму у сфері філософії та методології науки.

Феноменологічний і герменевтичний методи застосовувалися для експлікації змісту поняття антропокосмосу та демонстрації змін його смислового наповнення в контексті різних типів раціональності (класика – некласика – постнекласика).

Системний підхід забезпечив комплексне дослідження природничих і соціогуманітарних репрезентацій тверджень світового космізму.

Концепція ціннісного потенціалізму сприяла виявленню аксіологічних вимірів антропокосмізму, втілених у сучасних наукових теоріях.

Задля досягнення мети дослідження широко застосовувалися принципи об'єктивності, доповнюваності, детермінізму, історизму, що дозволило всебічно дослідити тему й отримати результати, які претендують на наукову новизну.

Об'єктом дослідження постає концепт антропокосмізму, **предметом** – евристичний і методологічний потенціал антропокосмізму в науковому пізнанні.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в комплексному аналізі концепту, що дозволяє зробити висновок про його вагомий методологічний та евристичний потенціал, який виявляється в здатності інтегрувати природничо-наукові та гуманітарні знання для осмислення проблеми паритетності людини і космосу та формують аксіосферу сучасної науки.

Проведене дослідження дає підстави сформулювати положення, які містять елементи наукової новизни і виносяться на захист:

Вперше:

- у ході дослідження концепту антропокосмізму в історико-філософській ретроспективі виявлено універсальні смислові антропокосмічні інваріанти («повернення до витоків», «все в усьому», «мікро-макрокосмічна відповідність»), з'ясовано їхній вплив на становлення та розвиток наукового знання, що розкривається у паралелях між антропокосмічними донауковими уявленнями минулого (міфологія, Антична філософія тощо) і сучасними науковими концептами (глобальний еволюціонізм, антропний принцип, синергетика тощо);

- виявлені та проаналізовані ідейно-теоретичні та соціокультурні чинники латентного впливу антропокосмізму на

розвиток наукового знання (пошук шляхів подолання субстанційного дуалізму; онтологічна критика механіцизму кембриджською неоплатонічною школою; розвиток ідеї про множинність і заселеність світів тощо), в результаті чого встановлено, що антропокосмічні уявлення були більш притаманні раціоналізму, ніж емпіризму;

- на основі аналізу сутності трьох сценаріїв людино-космічних взаємин (антропоцентристського, натуроцентристського й антропокосмічного) в некласичній науці, встановлено, що модель, яка найбільш оптимально описувала, відображала співіснування людини і космосу, підготувала сприятливі умови для реалізації евристичного потенціалу антропокосмізму як в некласичній, так і в постнекласичній науці, представлених у ноосферній концепції, голографічному підході, системному підході, ідеї автотрофності, антропному принципі тощо, які стають засадничими для сучасної філософії та методології науки;

- визначено основні настанови антропокосмізму (когнітивні: суб'єкт-суб'єктної взаємодії, розуміння та діалогічності; етичні: ненасилля, благоговіння перед життям, відповідальності; естетичні: золотого перерізу, гармонії, симетрії тощо) як такі, що формують аксіосферу постнекласичної науки.

Уточнено:

- зміст поняття антропотеокосмічного союзу як тринітарного синтезу антропосоціальної, космічної та божественної сфер у ціннісно-смиловому універсумі сучасної культури, потенціал яких розкривається на засадах паритетності й комплементарності, та обґрунтовано його нагальність на тлі нинішньої соціокультурної тенденції до інтеграції наукового та позанаукового знання.

Отримали подальший розвиток:

- уявлення про чотири образи антропокосмосу – статично-естетичний, механістично-номотетичний, еволюційно-процесуальний і синергійно-комунікативний, смисл яких сформувався у контексті історичної зміни настанов пізнання.

Теоретичне та практичне значення дисертаційного дослідження полягає в розробці комплексного підходу до аналізу концепту антропокосмізму в розвитку наукового знання та виявленні можливих векторів його трансформації в напрямі

гуманізації й аксіологізації. Отримані результати та висновки дисертації можуть використовуватися для розроблення й обґрунтування теоретико-методологічних і ціннісних засад сучасної наукової картини світу. Результати роботи будуть також корисними у процесі підготовки і викладання навчальних курсів і спецкурсів з історії філософії, філософії та методології науки, філософських проблем природознавства, сучасної філософської антропології, аксіології знання, етики науки, естетики науки тощо.

Апробація результатів дисертації. Основні результати дисертаційного дослідження обговорювалися на теоретичних, методичних семінарах і засіданнях кафедри філософії Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Ці висновки апробовані на всеукраїнських та міжнародних наукових конференціях: «Віра і розум» (Львів, 2010), «Гуманізм. Людина. Політика» (Дрогобич, 2010), «Українська філософська думка у контексті європейської філософії» (Івано-Франківськ, 2011), «Людина і світ: способи та аспекти взаємовпливів» (Львів, 2012), «Релігія та соціум у контексті глобальних трансформацій» (Чернівці, 2012), «Гуманізм. Людина. Пам'ять» (Дрогобич, 2012), «Феномен учнівства та учительства в історії філософії та культури» (Львів, 2013), «Психология и педагогика: современные вызовы и решения» (Москва, 2013), «Освіта і наука в Україні» (Дніпропетровськ, 2013), «Гуманітарно-наукове знання: розмаїття парадигм» (Чернівці, 2013), «Знання. Освіта. Освіченість» (Вінниця, 2014).

Результати дисертаційного дослідження викладено у восьми наукових статтях, опублікованих в українських фахових виданнях з філософії та зарубіжних журналах.

Структура та обсяг роботи. Дисертація структурована відповідно до поставленої мети і відтворює послідовність розв'язання головних завдань. Вона складається зі вступу, трьох розділів, шести підрозділів, висновків і списку літератури. Загальний обсяг дисертації складає 231 сторінка, з яких 202 сторінки основного тексту. Список використаних джерел налічує 266 позицій.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У “Вступі” обґрунтовано вибір теми, її актуальність, проаналізовано ступінь наукової розробленості проблеми, визначені об’єкт, предмет, мета і завдання роботи, окреслені методологічні засади дослідження, сформульована наукова новизна роботи, теоретичне та практичне значення отриманих результатів.

Перший розділ “Світоглядно-філософські засади і когнітивно-ціннісний потенціал антропокосмізму” присвячено висвітленню ролі антропокосмічного мислення у становленні наукового знання, а також з’ясуванню його гносеологічного та аксіологічного потенціалу.

У підрозділі 1.1 “*Концепт антропокосмізму в історико-філософському та науковому контекстах*” окреслюється полісемантичність концепту антропокосмізму і досліджується його генеза в історико-філософській та історико-науковій ретроспективі.

Смислове ядро антропокосмізму представлено численними космогонічними й антропогонічними міфами архаїчних культур, де на символічному й образно-емоційному рівнях констатується початок усіх часів, та закладено основу розуміння зв’язків між людиною і космосом.

Відчуття антропокосмічної цілісності проектувалося на когнітивні здатності первісної людини. Крізь призму єдності з усім світом вона формувала уявлення про природні властивості речей, оволодівала таємницею їхнього утворення і генезису. Фундаментальною матрицею для такого виду пізнавальної діяльності слугувала просторово-часова структура космосу. Чим більше людина упорядковувала («космізувала») простір, ієрархізувала буття, класифікувала предмети та явища, тим далі вона просувалась у розвитку свого абстрактного мислення. Цьому сприяв апіорний «математичний інстинкт» архаїчних людей (О. Шпенглер) і відтворення космічного порядку в ігровому просторі (Й. Гейзинга). Специфіка праглогічного мислення, що виявлялась у рамках «суб’єкт-суб’єктних» стосунків, поступово сформувала ціннісні засади антропокосмізму.

З розвитком людства розпочався процес, внаслідок якого людина все більше віддалялася від природи, процес протиставлення людини і природи. Проте основні антропокосмічні настанови зберігалися в західноєвропейській ментальності та культурі майже до кінця доби Відродження як результат

наслідування міфологічної спадщини, ключові елементи якої нерідко екстраполювались на ритуали, доктрини, психофізичні техніки, протофілософські дискусії, а отже, і протонаукові ідеї.

В античні часи антропокосмос був представлений як естетизований, цілісний і статичний. Середньовіччя відкрило його духовний вимір, істотно збагативши уявлення про світ; а проголошення свободи як найвищого принципу гуманізму в добу Ренесансу дозволило людині перетворювати божественний світ й експериментувати із множиною його об'єктів, що активізувало наукові пошуки пізнання природи. Незважаючи на зміну світоглядних парадигм (космоцентричної, теоцентричної, антропоцентричної) у пізнавальній діяльності, пріоритетним залишався пошук гармонії та збереження мікро- і макрокосмічної сумірності, що яскраво віддзеркалював гносеологічний принцип аналогії.

У підрозділі 1.2 ***“Потенціал і проблематичність асиміляції антропокосмічного мислення класичною наукою”*** розкриваються основні світоглядно-філософські та соціокультурні чинники, що вплинули на залучення антропокосмічних ідей до новочасної наукової картини світу.

До таких чинників, зокрема, належать: 1) трансформація антично-ренесансного розуміння антропокосмосу (Г. Галілей, Т. Браге, І. Ньютон та ін. у XVI–XVII ст.); 2) спрощене бачення світу, зумовлене процесом його деієрархізації в період Наукової революції, а також світоглядними змінами під впливом Реформації; 3) редукування людино-космічної цілісності до двох окремих, хоча й гармонійно налаштованих механізмів (людини і Всесвіту), яке відбулося внаслідок проектування метафори годинника на усесвітній масштаб; 4) утвердження світоглядного принципу новочасного антропоцентризму, у якому пріоритетним визнавався лише когнітивний потенціал суб'єкта пізнання (М. Марчук, І. Скакун), елімінувало його космічні виміри; 5) надмірна інтенсифікація діяльності вчених у поєднанні з «етикою Фауста» та методологією механістичного редукціонізму зумовили концентрацію уваги на суб'єкті наукового пізнання, що надовго викривило ставлення до природи і космосу загалом; 6) рефлексії новочасних мислителів над концепцією Дж. Бруно про нескінченний Всесвіт спричинили антропологічно-екзистенційні зрушення, відголоски яких пролунали в численних техногенних і антропогенних кризових явищах; 7) загальнодоступність знання в новочасну добу безпосередньо вплинули на десакралізацію космосу

і природи (В. Визгін); 9) відсутність належного гуманітарного складника класичної науки також посилювала розрив між людиною і природою в науковій картині світу тощо.

Проте аналіз наукових і метафізичних поглядів творців класичної науки підтвердив, що новочасний механістичний матеріалізм виявляє амбівалентне ставлення до еволюції антропокосмічних ідей. Останні збереглися завдяки пошукам шляхів подолання субстанційного дуалізму; впливам кембриджської неоплатонічної школи з її онтологічною критикою механіцизму; метафізично-теологічному контексту науки XVII ст.; дотриманню й наслідуванню антично-ренесансної антропокосмічної традиції; розвитку ідеї про множинність і заселеність світів; наявності позитивних етичних та естетичних цінностей новочасної науки.

Другий розділ **“Нові смислові горизонти антропокосмізму на посткласичній стадії розвитку науки”** розкриває концептуальне розмаїття антропокосмічних уявлень філософів і науковців, їхню теоретичну та практичну значущість для наукового поступу, а також ціннісно-смислові виміри антропокосмізму на сучасному етапі розвитку науки.

У підрозділі 2.1 **“Специфіка некласичної науки і концептуальні можливості антропокосмізму”** розкриваються ключові засади становлення некласичної науки, її теоретичні та методологічні горизонти у взаємозв’язку з антропокосмічно орієнтованими концепціями та напрямиами.

Першими симптомами краху могутності механістичної парадигми класичної науки виявились результати «методологічних щеплень» із фізичної галузі знання в інші сфери природознавства, що призвело до відкриття нового пласту об’єктів і сфер наукового дослідження. Ідейним поштовхом для таких кардинальних трансформацій у науці стала, зокрема, розробка законів діалектичного мислення німецькими ідеалістами, логічна обґрунтованість яких надала унікальну можливість подивитися на світ (і на будь-який об’єкт) й досягнути його вже не як метафізичну даність, а як складну динамічну систему. Важлива роль належить принципам історизму та еволюціонізму. Квантова революція і теорія відносності, своєю чергою, актуалізували онтологічну й антропологічну проблематику в новому ракурсі, порушуючи жорстку демаркацію між суб’єктом і об’єктом пізнання.

Переосмислення образу космосу і природи людини в цей період умовно можна репрезентувати крізь три автономні сценарії

людино-космічних відносин: антропоцентристський, натуроцентристський, антропокосмічний, серед яких лише останній був налаштований на збереження і розвиток ідеї сумірності та комплементарності людини і Всесвіту як у філософській, так і в науковій площині.

Евристичний потенціал антропокосмізму у тісному зв'язку з науковими тенденціями розкривали представники енергетизму, психофізики, космізму тощо. У рамках природничо-наукової гілки українсько-російського космізму (В. Вернадський, К. Ціолковський, О. Чижевський, М. Холодний та ін.) були закладені підвалини концептуального розмаїття антропокосмізму. Найбільш суттєвими його концептами є граничний еволюціонізм, ноокосмізм, всесвітній оптимізм і гуманізм, етичний сцієнтизм, ідея автотрофності.

Незважаючи на значну критику ідей антропокосмічно орієнтованих мислителів за невідповідність науковим теоріям у попередні роки, наразі можна спостерігати їхній резонанс із концепціями та принципами постнекласичного наукового знання. Співзвучними до них виявились голографічний і антропний космологічні принципи, організмичний, голістичний підходи, комплекс версій космічних еволюцій, які намагалися експлікувати весь антропо-біо-соціо-космічний генезис.

У підрозділі 2.2 **“Ціннісні параметри антропокосмічної концепції в аксіосфері постнекласики”** увага акцентується на аксіологічних вимірах антропокосмізму, на основі аналізу яких продемонстровано ціннісні аспекти трансформації наукової картини світу та роль антропокосмізму в цьому процесі.

Антропокосмізм відкриває перед наукою нові горизонти осмислення свого значення в культурному поступі людства. Якщо на попередніх етапах його почасті зараховували до містико-релігійних учень, ігноруючи здобутки антропокосмічного мислення, які невно містилися в наукових теоріях, то у межах постнекласики антропокосмізм отримує своє концептуальне вираження в тлумаченні раціональності, зокрема в контексті аксіології знання. Ціннісні настанови антропокосмізму впливають із первісно інтуїтивного усвідомлення людиною естетичної, вольової та інтелектуальної єдності з Універсумом, яке знаходить своє продовження в пошуку наукового підтвердження цієї єдності.

Детальний аналіз ціннісних компонентів наукової картини світу та їхнє порівняння з настановами антропокосмізму показав, що базові цінності – «Істина», «Краса», «Добро» в контексті

усвідомлення єдності людини та Всесвіту перестають бути абстрактними векторами пізнавальної активності й набувають конкретного змісту. Інтелектуальна єдність передбачає розмаїття способів освоєння світу, враховуючи як раціональні, так і ірраціональні виміри. Естетична єдність знаходить своє вираження в поняттях «гармонія», «симетрія», «пропорція» (наприклад, «золотий переріз», «число Фібоначі» тощо). Вольова єдність людини і космосу – найбільш значущий здобуток антропокосмічного мислення, що в аксіосфері постнекласики концептуалізується в екологічній свідомості людства.

Третій розділ **“Антропокосмізм як основа синтезу природничого та гуманітарного знання”** розкриває специфіку принципу антропокосмізму та його перспективи у формуванні підвалин інтегративних процесів між науками «двох культур» (Ч. Сноу). Зосереджено увагу на проблемі демаркації наукового і позанаукового знання, а звідси, і на питанні про науковий статус концепцій антропокосмічного характеру, що часто поєднують у собі елементи раціонального й ірраціонального, наукового і позанаукового.

У підрозділі 3.1 **“Синтез наукового та позанаукового знання: пошуки нового антропотеокосмічного союзу”** аналізується сучасна тенденція до конвергенції між науковим і позанауковим знанням, що, своєю чергою, дозволяє не тільки зняти жорсткі рамки між знанням антропосоціальним, природно-космічним і теологічним, а й говорити про їхнє можливе поєднання крізь призму «антропотеокосмічного союзу» (В. Визгін).

Виявлення глибинних «антропотеокосмічних» зв'язків розпочалося в некласичній науці. Звернення провідних природознавців ХХ століття (В. Вернадського, А. Айнштайна, Д. Бома, Е. Шрьодінгера, В. Паулі та ін.) до східних вчень і їхня апеляція до східного містицизму були спрямовані на збагачення світоглядних уявлень антропокосмічними ідеями і зумовили пошук шляхів їхнього втілення в науці.

Тенденція до конвергенції наукового і позанаукового знання значно збагатила методологічний інструментарій тогочасної науки, що дозволило розширити межі наукової раціональності. Водночас, їхнє взаємозближення стало причиною зростання спекуляцій на нових наукових концептах.

Певну спробу поєднання науки, релігії та езотерики на теренах західної філософії та науки намагалися здійснити М. Шелер,

К. Юнг, П. Тейяр де Шарден та ін., але більших здобутків вдалося досягти саме українсько-російському космізму у ХХ столітті (К. Ціолковський, В. Вернадський, М. Холодний та ін.). Особливо прихильними до такої інтеграції виявилися здебільшого його релігійна (М. Федоров, П. Флоренський та ін.) та езотерична (М. Реріх, О. Шапошнікова, О. Блаватська та ін.) гілки.

Можливості віднайти антропотеокосмічні зв'язки значно розширилися на сучасному – постнекласичному етапі розвитку науки зі зміною розуміння суб'єкт-об'єктних взаємин, переосмисленням наукового знання (його істинності, цінності, способів продукування), появою між-, транс- та багатодисциплінарних зв'язків, новим типом наукової раціональності, що уможливило залучення до фундаменту науки ірраціонального знання (П. Фасрабенд). Водночас показано, що статус основних «стовпів» постнекласики (синергетика, антропний космологічний принцип, глобальний еволюціонізм), які мають чітко виражений антропокосмічний характер, досі залишається невизначеним, балануючи між науковим і ненауковим знанням. Понад те, антропокосмізм консонує з проблемами доцільності й антропності як принципами світобудови, які викликають жваві дискусії в науковому товаристві.

Критичний аналіз езотеричного знання виявляє, що тенденції до його сцієнтизації та масової популяризації, які сприяють втіленню ідеалу антропотеокосмічного союзу в загальній картині світу, водночас дискредитують авторитет науки формуванням псевдонаукових напрямків антропокосмічного спрямування (ноокосмологія, формологія, універсологія тощо).

У підрозділі 3.2 *“Методологічна значущість антропокосмізму в науковій культурі сучасності”* розкривається методологічний потенціал антропокосмізму як принципу, що пов'язує між собою різні «домени» наукового знання – природничі і гуманітарні.

Продовжуючи традицію у філософії та методології науки кінця ХХ століття, представлену іменами В. Казютинського, А. Урсула, Н. Моїсеєва, які відзначали вагому методологічну роль антропокосмізму для наукового поступу, на початку ХХІ ст. зацікавлення ним актуалізується з новою силою (С. Лебедев, А. Павленко, О. Панченко, С. Останіна), коли очевидною стає потреба у трансформації попередніх засад, ідеалів і норм наукового пізнання (В. Стьопін).

Історично склалось так, що «закони внутрішньої природи людини і закони «зоряного неба» належать до різних всесвітів» (М. Кисельов), тобто вивченням природи і космосу займалися природничі науки, а людиною і соціумом – соціогуманітарні. Проте зараз виявляються інтегративні тенденції між ними, на засадах яких вибудовується шлях до цілісного розуміння світу та людини. Звернення до антропокосмічного принципу може тільки посприяти цим процесам. Однак, дослідження ноосферного та голографічного підходів, сформованих на його основі, виявило як значний потенціал для конвергенції «наук про природу» та «наук про дух» (зокрема, у процесах космізації науки), так і низку характеристик, які перешкоджають їхній асиміляції науковим знанням (утопічність, надмірний популізм, претензія на всеохопність тощо).

У **висновках**, відповідно до поставленої мети і завдань дисертаційного дослідження, підбито підсумки дослідження, сформульовані в таких узагальнювальних положеннях:

1. Історико-філософський аналіз виявляє смисловий плюралізм антропокосмізму і розмаїття його ідейно-теоретичних варіацій, ґрунтовне дослідження яких, своєю чергою, дозволило конкретизувати поняття антропокосмізму й урахувати його наукові інтенції. Основні інваріанти антропокосмічного мислення, закладені у первісні часи, мали значний вплив на розвиток філософії та динаміку і специфіку наукового знання.

2. На класичній стадії розвитку науки антропокосмічні ідеї поступово зійшли зі своїх авангардних позицій, поступившись місцем антропоцентричним настановам, які з низки онтологічних, етичних, релігійних, соціокультурних та інших причин гармонійно вписувались у контури сучасної науки. Проте антропокосмічні інтенції залишалися на рівні інтуїтивного, позарационального знання, в онтологічно-метафізичних уявленнях багатьох науковців.

3. У некласичній науці Всесвіт і людина постають динамічними системами, що історично еволюціонують і ускладнюються. Вони поступово перестають розглядатися як феномени винятково раціонального пізнання. Принцип детермінізму в описі будь-якої системи світу поступається принципіві відносності. Це сприяло утвердженню людино-космічної сумірності та формуванню потужного концептуального каркасу антропокосмізму, евристичний і прогностичний потенціал якого продовжує розкриватися на постнекласичному етапі розвитку науки.

4. Переосмислення пізнавальних потенцій науки й узгодження її методів з вимогами аксіологічних настанов призводить до переоцінки взаємин «людина – світ». Антропокосмічне мислення створює сприятливе підґрунтя для інтелектуальної, етичної та естетичної рефлексії людини в Універсумі. У період постнекласики концепт антропокосмізму виявляє свою когерентність аксіології знання і постає принципом взаємоактуалізації ціннісних потенцій Всесвіту (макрокосмосу) і людської суб'єктивності (мікрокосмосу).

5. Процес зближення наукового і позанаукового знання у рамках постнекласичної науки формує основу для глибшого розуміння сумірності людини зі Всесвітом. Специфіка постнекласичної раціональності, у порівнянні з класичною і некласичною, актуалізувала можливість розгляду антропoteокоsmічного союзу, хоч останній і досі залишається ідеальним проектом, своєрідним «атрактором», до якого спрямоване цілісне людське пізнання. На заваді такій конвергенції наукового та позанаукового знання стають: 1) види позанаукового знання, що не мають чітко вираженого етичного підґрунтя й антропокосмічного характеру; 2) недостатня увага до інтуїтивістської методології наукового пізнання; 3) надмірна сцієнтизація езотеричного знання антропокосмічного спрямування; 4) гіпотеза Мультиверсуму, що елімінує антропність та ідею божественного втручання у процес світотворення; 5) галузі знання, які мають невизначений науковий статус і намагаються довести людино-космічний зв'язок (трансперсональна психологія) тощо.

6. Виявлено чинники, що перешкоджають реалізації проекту конвергенції між природничими та гуманітарними науками на засадах антропокосмізму: полісемантичність концепту антропокосмізму, протиставлення космізм-антикосмізм, методологічний плюралізм гуманітарної царини в науці, неможливість задати космічний вектор усім без винятку гуманітарним наукам тощо. Це доводить, що принцип антропокосмізму попри свою евристичну та методологічну значущість, яка виявляється у розв'язанні глобальних проблем людства, в обґрунтуванні ідеї освоєння космічного простору, у формуванні людиномірного образу науки, в сприянні інтеграції між природничими та гуманітарними науками, постає лише ціннісною настановою світогляду вчених, які працюють над розробкою теорій конвергенції людини і космосу.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України та інших держав:

1. *Халай І.* Людиновимірність Універсуму в історико-наукових та історико-філософських студіях / І. О. Халай // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць. – Чернівці : Чернівець. нац. ун-т, 2010. – Вип. 504–505. Філософія. – С. 30–35.

2. *Халай І.* Число Фібоначі – математична й антропокосмічна константа (стаття перша) / І. О. Халай // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць. – Чернівці : Чернівець. нац. ун-т, 2010. – Вип. 534–535. Філософія. – С. 87–90.

3. *Халай І.* Число Фібоначі – математична й антропокосмічна константа (стаття друга) / І. О. Халай // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць. – Чернівці: Чернівець. нац. ун-т, 2011. – Вип. 563–564. Філософія. – С. 40–43.

4. *Халай І.* Антропокосмічні настанови у передфілософську добу та їх трансформація в контексті сучасного наукового знання / І. О. Халай // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць. – Вип. 602–603. Філософія. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2012. – С. 27–31.

5. *Халай І.* «Повернення до витоків»: антропокосмічна настанова традиційних культур і сучасної науки / І. О. Халай // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць. – Чернівці: Чернівець. нац. ун-т, 2012. – Вип. 638–639. Філософія. – С. 91–95.

6. *Халай І.* Антропокосмічні ідеї у поглядах російських представників філософії всеєдності / І. О. Халай // Гілея : наук. вісник : зб. наук. праць. – К. : ВІР УАН, 2013. – Вип. 72 (№ 5). – С. 676–680.

7. *Халай І.* Антропокосмічний характер етичного вчення А.Швейцера / І. О. Халай // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць. – Чернівці: Чернівець. нац. ун-т, 2013. – Вип. 646–647. Філософія. – С. 216–220.

8. *Халай І.* Антропокосмічний дискурс у контексті розвитку гуманітарного знання / І. О. Халай // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць. – Чернівці: Чернівець. нац. ун-т, 2014. – Вип. 726–727. Філософія. – С. 87–91.

9. *Халай І.* Антропный принцип как концептуальное воплощение антропокосмизма: историческая ретроспектива / И. Халай // European Applied Sciences. – Stuttgart, Germany, 2013. – Vol. 1, №8. – Pp. 146–147.

Тези та матеріали наукових конференцій:

10. Халай І. Гуманістична суть антропокосмічного світогляду / І. Халай // Гуманізм. Людина. Політика : матеріали 22-х міжнародних людинознавчих філософських читань, 8-9 жовтня 2010 р. – Дрогобич: Швидкодрук, 2010. – С.101–103.

11. Халай І. Антропокосмізм як основа для цінностної трансформації сучасної науки / І. Халай // IV Міжнародна конференція посвячена проблемам суспільних наук : міжнародна науково-практична конференція, 26 січня 2013 г. – Москва, 2013. – С. 69–70.

12. Халай І. Актуальність антропокосмічних ідей на сучасному етапі розвитку наукового знання / І. Халай // Освіта і наука в Україні: матеріали всеукраїнської наукової конференції. 21-22 червня 2013 р., Частина I. / Наук. ред. О.Ю.Висоцький. – Дніпропетровськ: Роял Принт, 2013. – С. 242–243.

13. Халай І. Антропокосмічна орієнтація сучасної освіти / І. Халай // «Феномен учнівства та учительства в історії філософії і культури» (Тези міжнародної наукової конференції «XXV Читання, присвячені 75-й річниці з дня смерті засновника Львівсько-Варшавської філософської школи К.Твардовського» (11-12 лютого 2013 року). – Львів : Видавництво «Ліга-Прес», 2013. – С. 79–80.

14. Халай І. Латентність антропокосмізму в класичній науці / І. Халай // Знання. Освіта. Освіченість: збірник матеріалів II Міжнародної науково-практичної конференції, 2-3 жовтня 2014 р. – Вінниця: ВНТУ, 2014. – С.71–72.

АНОТАЦІЯ

Халай І.О. Антропокосмізм у проблемному полі філософії та методології науки. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.09 – філософія науки. Інститут філософії імені Г.С. Сковороди. – Київ, 2015.

У роботі досліджується концепт антропокосмізму в контексті сучасного проблемного поля філософії та методології науки. Розкрито генезис, світоглядні та філософські засади антропокосмізму. Виокремлені основні інваріанти антропокосмічного мислення, що вплинули на специфіку і динаміку наукового пізнання. Показано, що на класичному етапі розвитку наукового знання не відбулось остаточного відчуження антропокосмічних ідей.

Запропоновано три сценарії людино-космічних взаємин (антропоцентристський, натуроцентристський, антропокосмічний), які по-різному скеровують вектор наукового поступу. Доведено, що саме «антропокосмічний» сценарій, мотивуючи до конвергенції людини зі Всесвітом, має потужний евристичний і прогностичний потенціал; антропокосмічний принцип когерентний сучасній аксіосфері науки. Виявлено методологічну значущість антропокосмізму у процесі інтеграції природничих і гуманітарних наук.

Ключові слова: антропокосмізм, антропний принцип, глобальний еволюціонізм, людиномірність, ноосфера, синергетика, Усесвіт, філософія науки.

АННОТАЦІЯ

Халай І.О. Антропокосмізм в проблемному полі філософії і методології науки. – Рукопись.

Дисертація на соискание научной степени кандидата философских наук по специальности 09.00.09 – философия науки. Институт философии имени Г. С. Сковороды. – Киев, 2015.

В работе исследуется концепт антропокосмизма в контексте современного проблемного поля философии и методологии науки. Раскрыт его генезис, мировоззренческие и философские основы. Выделены основные инварианты антропокосмического мышления («возвращение к истокам», «все во всем», «микроматрокосмическое соотношение»), осуществившие влияние на специфику и динамику научного познания. Показано, что на классическом этапе развития научного знания не произведено окончательное отчуждение антропокосмических идей. В основном их развивали те ученые и философы, которые следовали антично-ренессансной антропокосмической традиции.

Обосновано влияние концептуальных измерений антропокосмизма, сформировавшихся в неклассической науке, на теоретические и методологические основы постнеклассики. Предложено три сценария человеко-космических взаимоотношений (антропоцентристский, натуроцентристский, антропокосмический), по-разному направлявшие вектор научного познания в неклассической науке. Доказано, что «антропокосмический» сценарий, мотивирующий конвергенцию человека со Вселенной, владеет значительным эвристическим и методологическим потенциалом. Основной вклад в развитие концептуального разнообразия антропокосмизма осуществлен представителями украинско-российского космизма (В. Вернадский, К. Циолковский, Н. Холодный и др.). Среди наиболее существенных его проявлений

называют граничный эволюционизм, ноокосмизм, вселенский оптимизм и гуманизм, этический сциентизм, идею автотрофности (Н. Николаенко). Раскрыта соизмеримость антропокосмического принципа и современной аксиосферы науки.

Специфика постнеклассической науки актуализировала процесс взаимного сближения научного и вненаучного знания, в частности о человеке, космосе и божестве. Обосновано методологическую значимость антропокосмизма в процессе интеграции естественных и гуманитарных наук.

Ключевые слова: антропокосмизм, антропный принцип, Вселенная, глобальный эволюционизм, человекомерность, ноосфера, синергетика, философия науки.

ABSTRACT

Khalay I.O. Anthropocosmism in the Problematic Field of Philosophy and Methodology of Science. – Manuscript.

Dissertation for a Candidate degree in Philosophy in speciality 09.00.09 – Philosophy of Science. – H. S. Skovoroda Institute of Philosophy, the National Academy of Sciences of Ukraine. – Kyiv, 2015.

The thesis considers the concept of antropocosmism in the context of modern problematic field of philosophy and methodology of science. It's genesis, ideological and philosophical bases are revealed. The author identified the main invariants of the antropocosmic way of thinking, that had influence on the specificity and dynamics of scientific knowledge.

The conceptual dimensions of the antropocosmism in nonclassical science are reflected in theoretical and methodological foundations of modern science. The author proposed three models of human and cosmic mutual relations in nonclassical science. One of them, the antropocosmic model, has substantial heuristic and methodological potential. The commensuration between antropocosmic conception and modern axiosphere of science is analyzed.

The specificity of postnonclassical science, the weakening of criteria of scientific knowledge actualized a process of mutual rapprochement of scientific and non-scientific knowledge in postnonclassical science, including knowledge about space, man, and God. A methodological role of the antropocosmism in the process of integration of natural and human sciences is shown.

Keywords: antropocosmism, anthropic principle, global evolutionism, noosphere, philosophy of science, synergetic, Universe.

